

ELWIRA KACZYŃSKA
 (Łódź)

GLOSZY OBCOJĘZYCZNE W DZIELE PSEUDO-PLUTARCHA *DE FLUVIIS**

W dziele *De fluviorum et montium nominibus et de iis, quae in illis inveniuntur* (skrótowy tytuł *De fluviis* vel *Περὶ ποταμῶν*¹), przypisywanym przez tradycję Plutarchowi z Cheronei (*Πλουτάρχου περὶ ποταμῶν καὶ ὄρων ἐπωνυμίας καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς εὕρισκομένων*), znajdują się dość liczne glosy (między innymi galijskie, frygijskie), tłumaczące na język grecki nazwy geograficzne (tak miejscowe, jak i terenowe), motywowane obcojęzycznymi nazwami pospolitymi (apelatywami). Każda z tych glos zostanie poddana szczegółowej analizie językowej, umożliwiającej dokonanie oceny wiarygodności przytoczonych w omawianym dziele objaśnień i przekładów.

1–2. Gal. *lūgos* ‘kruk’, gal. *dūnon* ‘miejsce wyniosłe’.

Atestacja:

Παράκειται δὲ αὐτῷ ὄρος Λούγδουνον καλούμενον· μετωνομάσθη δὲ δι’ αἰτίαν τοιαύτην. Μώμορος καὶ Ἀτεπόμαρος, ὑπὸ Σεσηρονέως τῆς ἀρχῆς ἐκβληθέντες, εἰς τοῦτον κατὰ προσταγὴν τὸν λόφον <ἦλθον>² πόλιν κτίσαι θέλοντες· τῶν δὲ θεμελιῶν ὀρυσσομένων αἰφνιδίως κόρακες ἐπιφανέντες καὶ διαπτερυζάμενοι, τὰ περίξ ἐπλήρωσαν τὰ δένδρα. Μώμορος δὲ οἰωνοσκοπίας ἔμπειρος ὑπάρχων, τὴν πόλιν Λούγδουνον προσηγόρευσεν· λοῦγον γὰρ τῆ σφῶν διαλέκτῳ τὸν κόρακα καλοῦσι, δοῦνον δὲ τόπον ἐξέχοντα· καθὼς ἱστορεῖ Κλειτοφῶν ἐν γ’ Κτίσεων³.

* Zawarte w tym artykule uwagi dotyczące glos frygijskich ogłosiłam wcześniej w języku angielskim: *Phrygian Glosses in Pseudo-Plutarch’s Work De Fluviis*, *Lingua Posnaniensis* 53, 2011, z. 1, s. 57–63.

¹ Korzystałam z najnowszej edycji krytycznej tego dzieła: Plutarcho, *Fiumi e monti*, oprac. E. Calderón Dorda i in., M. D’Auria Editore, Napoli 2003. Sięgałam także do wydanego dwa lata później opracowania hiszpańskiego: Plutarcho, *Vidas de los diez oradores. Sobre la astucia de los animales*. *Sobre los ríos*, oprac. I. Rodríguez Moreno, Ediciones Akal, Madrid 2005, s. 171–220.

² Wprowadzam tu do tekstu konieczne uzupełnienie.

³ Ps.-Plut. *De fluv.* 6, 4, s.v. Ἄραρ, s. 142 Calderón Dorda i in. Arar jest antyczną nazwą dzisiejszej rzeki Saony (celt. Sauconna), dopływu Rodanu. W starożytności stanowił naturalną granicę między terytoriami Eduów i Sekwanów.

Wznosi się obok niej [tj. rzeki Arar – EK] góra zwana Lugdunon. Została tak nazwana z takiej oto przyczyny. Momoros i Atepomaros, pozbawieni władzy przez Seseroneusa, przybyli na wspomniane wzgórze, by zbudować miasto zgodnie z rozkazem [wyroczeni]. Nagle, gdy wytuczali podwaliny, zleciały się kruki i obsiadły okoliczne drzewa. Momoros, jako że był biegły we wróżbach z lotu ptaków, miasto nazwał Lugdunon: kruka bowiem w swoim języku nazywają *lūgos* [acc. sg. λούγος], a miejsce wyniosłe *dūnon* [acc. sg. δοῦνον]. Opowiada to Klejtofont w trzynastej księdze dzieła *Ktiseis* [*Założenia miast*].

Tekst Pseudo-Plutarcha przynosi aż dwie glosy galijskie. Pierwsza z nich to galijska nazwa kruka *lūgos* (lub *lūgon*), która jest poświadczona jedynie tutaj (acc. sg. λούγος)⁴. Nazwa ta – zdaniem edytorów – nie ma pokrewnego etymologicznie odpowiednika w innych językach celtyckich⁵. Dodajmy, że język irlandzki prezentuje nam szeroki wachlarz określeń, wykazując aż dziewięć synonimów oznaczających kruka: *bodb* lub *badb*, *bran*, *crú*, *fennóg*, *fiach*, *fang*, *láes*, *préachan*, *trogán*⁶. Część tych nazw jest zapożyczona skądinąd (np. stirl. *préachan* < łac. *praesaga avis* ‘ptak przynoszący wróżbę’), część ma wydźwięk ekspresywny, onomatopeiczny (np. *crú* utworzono od wydawanego głosu, por. *kra-kra*), część wykazuje prawdopodobnie charakter innowacyjny (np. stirl. *badb* ‘kruk’ < celt. **bodvā* ‘walka’⁷; *trogán* ‘samica kruka’ < ‘mająca liczne potomstwo’), co wiąże się z obserwowaną powszechnie tendencją do odnawiania się leksyki. Równie bogatą gamę różnorodnych określeń dla kruka prezentuje język gaelicki⁸.

Galijska nazwa kruka jest zapewne urobiona od przymiotnika celtyckiego **lukos* ‘czarny, ciemny’, poświadczonego w języku irlandzkim (stirl. *loch* ‘czarny / szwarz’) i walijskim (wal. *llwg* ‘czarno-żółty / szwarzgelb’, *llug* ‘czarny / szwarz’)⁹.

⁴ G. Dottin, *La langue gauloise*, Librairie C. Klincksieck, Paris 1920, s. 268; P.-H. Billy, *Thesaurus Linguae Gallicae*, Olms – Weidmann, Hildesheim – Zürich – New York 1993, s. 100.

⁵ Zob. Plutarcho, *Fiumi e monti*, s. 224, przyp. 62: „il prefisso *lug* invece, nel significato di *corvo*, non trova riscontro né in celtico né in lingue affini”.

⁶ J. Vendryes, *Lexique étymologique de l'irlandais ancien*, t. I (a-b), Dublin Institute for Advanced Studies, Centre National de la Recherche Scientifique, Dublin – Paris 1959, s. B-78, s.v. *bran*. W zasobie leksykalnym języka szkockiego gaelickiego znajdują się dwie nazwy: powszechna *fitheach* (por. stirl. *fiach*) i przestarzała *bran* (< stirl. *bran*). W języku walijskim funkcjonują nazwy pokrewne: *brân* ‘wrona / crow’, *brân dyddyn* ‘czarnowron / carrion crow, *Corvus corone corone*’ i *cigfran* ‘kruk / raven, *Corvus corax*’.

⁷ A. Bezenberger, W. Stokes, *Urkeltischer Sprachschatz*, Vandenhoeck & Ruprecht’s Verlag, Göttingen 1894, s. 176; Dottin, op. cit., s. 235.

⁸ A. R. Forbes, *Gaelic Names of Beasts (Mammalia), Birds, Fishes, Insects, Reptiles, etc.*, Oliver and Boyd, Edinburgh 1905, s. 324, przytacza następujące gaelickie nazwy kruka: „*biadhach*, *biatach*, *bran*, *bran-fhitheach*, *branorgain*; *cnaimheach*, *cnaimh-fhitheach* or *fhich*, *cnaimh-lithgheach*, *craimheach*, *creumhach*; *fang*, *fiach*, *fiachdab* or *fiach-dubh* (irl.), *fidheach*, *fitheach*; *gair-fhitheach*; *neabhan*, *neamhan*; *preachan*, *preachanach*, *preachan-cnaimh-fhitheach* or *cnaimheach*; *teathra*, *trohan*, *trogan*”.

⁹ Bezenberger, Stokes, op. cit., s. 243–244. Od tego samego rdzenia przymiotnikowego urobiono zapewne celtycką nazwę myszy: stirl. *luch*, gen. sg. *lochath* ‘mysz’, wal. *llyg* gl. ‘Mus araneus’, *llygoden* ‘mysz’, pl. *llygot*; korn. *logoden* (opatrzone głosą *mus sive sorex*), bret. *logodenn* ‘mysz / souris’ (< celt. **lukot-* ‘ts.’). Do tego samego gniazda słowotwórczego może też

Dźwięczna spółgłoska welarna -g- pojawiła się w ornitonimie galijskim na skutek tzw. lenicji, czyli osłabienia artykulacyjnego. Prof. Leszek Bednarczuk twierdzi stanowczo, że „język galijski znał lenicję fonetyczną o przebiegu podobnym do brytańskiego: $p, t, k \geq b, d, g$ ”¹⁰. Galijska glosa wydaje się miarodajna, ponieważ zakładana przemiana fonetyczna (celt. *lukos > gal. *lugos*) i semantyczna (‘czarny’ > ‘czarny ptak’ > ‘kruk’) dają się wytłumaczyć w prosty sposób procesem lenicji i zauważalną tendencją do odnawiania słownictwa. Pierre-Henri Billy cytuje trzy galijskie nazwy ptaków krukowatych: *bran(n)os* i *lugos* w sensie ‘kruk / corbeau’ oraz *boduos* w sensie ‘wrona / corneille’¹¹.

Druga glosa przytoczona przez Pseudo-Plutarcha objaśnia *dūnon* lub *dūnos* n. jako ‘miejsce wyniosłe’ (τόπος ἐξέχων)¹². Poprawność tej eksplikacji jest niezależnie udokumentowana przez glosy (np. gal. *dunum* = łac. *montem*)¹³, bogatą toponomastykę galijską (liczne nazwy miejscowe z członem *-dunum*) i materiał leksykalny innych języków celtyckich, por. stirl. *dūn* n. (osnowa na *-es-*), szk.-gael. *dùn* ‘wzgórze, forteca’, wal. *din*, co odpowiada etymologicznie ang. *town* ‘miasto’ i niem. *Zaun* ‘plot, parkan, ogrodzenie’¹⁴. Wiele miast galijskich, zbudowanych w miejscach wyniosłych, a zatem z natury obronnych, zawiera element **duno-*, na przykład nazwy miejscowe *Branno-dunum*, *Mello-dunum*, *Minno-dunum*, *Mori-dunum*, *Novio-dunum*, *Rigo-dunum*, *Vellauno-dunum*, *Urello-dunum*, *Viro-dunum* (dziś Verdun)¹⁵. W dobie cesarstwa rzymskiego utworzono też hybrydalne nazwy miejscowe z łacińskim elementem w pierwszym członie, na przykład *Augusto-dunum*, *Caesaro-dunum*.

Objaśnienie przytoczone przez Pseudo-Plutarcha wydaje się teoretycznie możliwe, choć znany też dwie inne gallo-łacińskie etymologie dyskutowanego ojkonimu¹⁶. Nazwa geograficzna *Lugdunon* (obecnie Lyon) mogła być pojmowana jako

---

przynależć nazwa irl. *lon* ‘kos / blackbird’ (< **luksno-* lub **lukno-*). Inaczej genezę obu tych słów celtyckich objaśnia J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Francke, München – Bern 1959, s. 688.

¹⁰ L. Bednarczuk, *Języki celtyckie*, [w:] *Języki indoeuropejskie*, t. II, oprac. id., PWN, Warszawa 1988, s. 709.

¹¹ Billy, op. cit., s. 175.

¹² Ibid. s. 67. Nazwa jest poświadczona niezależnie w *Słowniku Endlichera* (Glos. Endl. 1) w sensie ‘góra’ (objaśniona glosą *montem*).

¹³ Dottin, op. cit., s. 254.

¹⁴ Bezenberger, Stokes, op. cit., s. 150; J. Vendryes, *Lexique étymologique de l'irlandais ancien*, t. I (d), oprac. P.-Y. Lambert, CNRS Éditions, Paris 1996, D-222; A. Macbain, *Etymological Dictionary of Scottish-Gaelic*, Hippocrene Books, New York 1998, s. 147. Pokorny, op. cit., s. 263, kojarzy celt. *dūnom / *dūnos (n.) z ang. *down* ‘wydma, piaszczyste wzgórze’, niem. *Düne* ‘ts.’ i wyprowadza z ie. *dhūnom n. (osnowa na *-o-*), a ang. *town* ‘miasto’ i niem. *Zaun* uważa za zapożyczenia celtyckie. R. Matasović, *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*, Brill, Leiden – Boston 2009, s. 108, łączy celt. *dhūnos n. (osnowa na *-es-*) z łac. *fūnus*, gen. sg. *fūneris* ‘pogrzeb, obrzęd pogrzebowy’ (pierwotnie ‘kopiec pogrzebowy / burial mound’).

¹⁵ Bezenberger, Stokes, op. cit., s. 150.

¹⁶ Por. *Lugduno* = łac. *desiderato monte* (w *Słowniku Wiedeńskim*); *Lugdunum* = łac. *lucidus mons* (Heinrici *Vita S. Germani* IV 2, 2). Niektórzy badacze (np. S. Reinach, *Une étymologie*

‘krucze wzgórze’ przez ludność galijską, która dostrzegała w tym toponimie nazwę złożoną, zawierającą apelatwy *lugos* ‘kruk’ i *dūnos* ‘miejsce wyniosłe, góra’¹⁷. Prawdopodobieństwo takiego rozumowania wzmacnia fakt, że inna miejscowość galijska, mianowicie *Brano-dunum*, także mogła być pojmowana jako ‘krucze wzgórze’, por. gal. **branos* ‘kruk’¹⁸.

Istnieje też galijska nazwa osobowa *Brannos*, którą badacze zestawiają z identycznie brzmiącymi antroponimami celtyckimi (por. stirl. *Bran*, wal. *Bran*)¹⁹ i przekonująco objaśniają jako pochodną od apelatywu celtyckiego oznaczającego ‘kruka’ lub ‘wronę’: stirl. *bran* (gen. *broine*, nom. pl. *brain*) m. ‘kruk / corbeau / Rabe’, irl. i szk.-gael. *bran* ‘kruk’ (< celt. goid. **branos* m. ‘kruk’); wal. *brân* (pl. *brain*) f. ‘wrona, kruk / cornix, corvus’, korn. *bran* (pl. *bryny*) f. ‘ts.’; bret. *bran* (pl. *brini*) f. ‘kruk / corbeau’ (< celt. bryt. **branā* f. ‘wrona, kruk’)²⁰.

Należy przypuszczać, że toponim galijski *Brano-dunum* zawiera w pierwszym członie antroponim *Bran(n)os*, który w wyniku onimizacji został utworzony od apelatywu celtyckiego **branos* m. ‘kruk’. Widzimy zatem, że mamy tu do czynienia z następującą derywacją semantyczną: nomen appellativum **branos* (‘kruk’) → nomen proprium **Branos* (‘Kruk’) → nomen compositum **Brano-dūnum* (dosł. ‘góra [gród] Kruka’).

Analogiczną sytuację mogliśmy zakładać w przypadku nazwy *Lugdunum*: nomen appellativum Celticum **lukos* (‘czarny’ > ‘czarny ptak’ > ‘kruk’) → nomen proprium Gallicum *Lukos* / *Lugos* (‘Czarny’ vel ‘Kruk’) → nomen compositum Gallicum **Lug-dūnon* (dosł. ‘góra [gród] Kruka’). Opowieść o krukach, towarzyszących zakładaniu miasta, byłaby zatem opowieścią ajtiologiczną, tłumaczącą nazwę miejscową *Lugdunon*.

---

ancienne du nom de Lyon, Lugdunum, Comptes-rendus des séances de l’année – Académie des inscriptions et belles-lettres, 60, nr 4, 1916, s. 349–350) dopuszczali możliwość, że źródłem obu łacińskich objaśnień mogła być glosa grecka φωτεινὸν ὄρος (= łac. *lucidus mons*), opacznie przekształcona w postać ποθεινὸν ὄρος (= łac. *desideratus mons*), por. Dottin, op. cit., s. 268, przyp. 3.

¹⁷ J. Staszewski, *Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych*, wyd. II, Wiedza Powszechna, Warszawa 1959, s. 171, s.v. Lyon: „Człon *Lug-* już współczesni rozmaicie tłumaczyli: Pseudo-Plutarch rozumiał „góra kruków”, a więc właściwie to samo co Kraków [sic! – EK]; inni widzieli w n. *Lug* bóstwo równoznaczne z Merkurym”.

¹⁸ Billy, op. cit., s. 33, s.v. *branno-* „corbeau” oraz 175. Zob. Dottin, op. cit., s. 236, s.v. *brano-*, variante de *branno-*; irl. *bran* „corbeau”, v. bret. *Bran*; Matasović, op. cit., s. 73–74 oraz 441.

¹⁹ A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz*, t. I, Teubner, Leipzig 1891, s. 512; K. H. Schmidt, *Die Komposition in gallischen Personennamen*, Gunter Narr Verlag, Tübingen 1957, s. 155; Vendryes, op. cit., t. I, s. B-77–78.

²⁰ Bezenberger, Stokes, op. cit., s. 182; V. Henry, *Lexique étymologique des termes les plus usuels du breton moderne*, J. Plihon et L. Hervé, Rennes 1900, s. 42; Vendryes, op. cit., t. I, s. B-77–78; Billy, op. cit., s. 33, s.v. *branno-* „corbeau”; Macbain, op. cit., s. 46. Od tego apelatywu urobiono też stirl. *muirbran* ‘kormoran’ (też NO *Muirbran*), wal. *morfran* (też NO *Morfran*), bret. *morvran* ‘ts.’ (< celt. **mori-branos*, **mori-branā* ‘kormoran’, dosł. ‘morski kruk / morska wrona’).

Uczeni objaśniają toponim Lyon (ant. *Lugdunon* vel *Lugdunum*) jako nazwę teoforyczną dokumentującą w pierwszym członie miano galijskiego boga Lugusa²¹, por. gal. *Lugus*, irl. *Lugh*, wal. *Llew*, *Lleu*. W religii celtiberyjskiej bóstwo to jest poświęcone w formie pluralnej *Lugoves*. Taki wywód wydaje się bardziej uzasadniony z onomastycznego i religioznawczego punktu widzenia od aitiologicznej opowieści Pseudo-Plutarcha i jego rzekomego źródła (*Ktiseis* Klejtofonta z Rodos). Należy jednak pieczołowicie zaznaczyć, że opowiadanie Pseudo-Plutarcha bynajmniej nie stoi w sprzeczności z naukową interpretacją genezy nazwy miejscowej.

Zdaniem Pseudo-Plutarcha, jeden z założycieli miasta Lugdunon nazywał się Atepomaros. To miano jest zarazem jednym z epitetów jakiegoś boga galijskiego identyfikowanego z Apollonem lub Merkurem²². Prawdopodobnie chodzi tu o boga galijskiego zwanego Lugus. Jak podkreśla Andrzej M. Kempiański, „w Galii Luga (Lugosa) zapewne identyfikowano z Merkurem [...]. O ważności i zasięgu kultu boga świadczą liczne teoforyczne nazwy miejscowe, jak Lugdunum («Twierdza Luga», ob. Lyon), Lugdunum Batavorum (ob. Leiden), Lugdunum Convenarum (ob. St. Bernard-de-Comminges), Luguuallum (ob. Carlisle)»²³. W pierwotnej (galijskiej) wersji opowieści o powstaniu miasta Lugdunum ludność miejscowa mogła zatem uważać boga Lugusa o przydomku Atepomaros za mitycznego założyciela i eponima miasta. Nawiązanie do kruków nastąpiło wtórnie dopiero w momencie, gdy nazwa boga Lugusa (gal. *Lugus* < celt. *Lugus, osnowa na -u-) została fałszywie skojarzona z galijską nazwą kruka, której geneza była całkiem odmienna (gal. *lugos* ‘kruk’ < celt. *lukos ‘czarny’). W opowieści Pseudo-Plutarcha lub jego greckiego źródła teoforyczny charakter nazwy miejscowej Lugdunum został (być może intencjonalnie) zatarty, a kruki zostały ogłoszone eponimami celtyckiego toponimu.

Szczegółowa analiza informacji dostarczonych przez Pseudo-Plutarcha (w ślad za jego domniemanym źródłem, to jest *Ktiseis* Klejtofonta z Rodos) prowadzi do konkluzji, że glosy galijskie przytoczone w dziele *Περὶ ποταμῶν* opierają się na miarodajnych i sprawdzalnych danych.

²¹ A. Dauzat, Ch. Rostaing, *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*, Librairie Larousse, Paris 1963, s. 419–420; Staszewski, op. cit., s. 171; A. M. Kempiański, *Encyklopedia mitologii ludów indoeuropejskich*, Iskry, Warszawa 2001, s. 264; R. Faure Sabater, *Diccionario de nombres geográficos y étnicos del mundo*, Editorial Espasa Calpe, Madrid 2004, s. 370: „Si el segundo elemento *-dunum* es claramente el celta *dun*, ‘fortaleza’, elemento muy repetido en la toponimia céltica, non está tan claro el significado del primer elemento *Lug-*, aunque la explicación más divulgada es la que lo relaciona con el dios Lug, divinidad celta cuyo culto estaba extendido por muchas zonas de Europa”; A. Falileyev, A. E. Gohil, N. Ward, *Dictionary of Continental Celtic Place-Names. A Celtic Companion to the „Barrington Atlas of the Greek and Roman World”*, CMCS, Aberystwyth 2010, s. 153: ‘Fort of Lugus’.

²² Billy, op. cit., s. 17: Atepomarus Apollo, deus. *CIL* XIII 1318. Rep. Mauvières. Atepomarus Mercurius, deus. *AE*, 1969–70, 405b. Rep. Rennes; W. P. Kałygin, *Etimologičeskij słowar’ kielt-skich teonimow*, Nauka, Moskwa 2006, s. 28: Atepomarus – epitet galijskiego Apollona, wywodzący się z praformy celtyckiej *ate-epo-māros ‘mający wielkie konie’.

²³ Kempiański, op. cit., s. 264.

3. Fryg. *nōrikon* n. (vel *nōrikos* m.) ‘worek skórzany, bukłak’.

Atestacja:

Εὐημερίδας δὲ ὁ Κνίδιος ἱστορίας μὲνηται τοιαύτης. ὁ ἄσκος Μαρσίου τῶ χρόνῳ δαπανηθεὶς καὶ κατενεχθεὶς ἔπεσεν ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὴν Μίδα κρήνην· καὶ κατ’ ὀλίγον καταφερόμενος ἄλιεῖ τι νι προσηνέχθη· κατὰ δὲ χρησμοῦ προσταγῆν Πεισίστρατος ὁ Λακεδαιμόνιος παρὰ τὰ λείψανα τοῦ Σατύρου πόλιν ἀπὸ τοῦ συγκυρήματος κτίσας, Νώρικον αὐτὴν προσηγόρευσεν· νόρικον δὲ οἱ Φρύγες τῇ σφῶν διαλέκτῳ τὸν ἄσκον καλοῦσιν²⁴.

Euemeridas z Knidos wspomina taką historię. Skórzany worek [zrobiony ze skóry zdartej z] Marsjasza zniszczony przez czas i wyrzucony zsunął się z ziemi do Źródła Midasa. Nie-siony powoli [przez rzekę] przyplął do jakiegoś rybaka. Zgodnie z zaleceniem wyroczni Pizystrat z Lacedemonu zbudował obok tej pozostałości po satyrze miasto i nazwał je Norikon z powodu tego zdarzenia. Wyrazem *nōrikon* Frygowie w swoim języku nazywają worek skórzany (bukłak).

Ps.-Plutarch przekazuje nam, że miasto Norikon zostało nazwane od skózanego worka Marsjasza. Informację tę uzupełnia wiadomością, że Frygowie w swoim języku nazywają bukłak *nōrikon* lub *nōrikos* (acc. sg. νόρικον cod., νόρικον edd.).

Tę samą historię przekazuje też Eustatios²⁵:

Τινὲς δὲ ἱστοροῦσι καὶ ὅτι νόρικον οἱ Φρύγες τὸν ἄσκον καλοῦσιν τῇ σφετέρᾳ διαλέκτῳ, καὶ ὅτι, ὀπηνίκα Μαρσύας ἐκεῖνος ὁ Μουσικὸς ἀπεδάρη τὸ σῶμα ὑπ’ Ἀπόλλωνος, ὁ ἄσκος κρεμασθεὶς καὶ τῶ χρόνῳ κατενεχθεὶς ἔπεσεν εἰς τὴν Μίδου λεγομένην κρήνην, καὶ αὐτὴ μὲν μετεκλήθη Μαρσύας, ὁ δὲ ἄσκος καταφερόμενος ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ ἄλιεῖ προσηνέχθη καὶ Πεισίστρατος ὁ Λακεδαιμόνιος κατὰ χρησμὸν ἀπὸ τοῦ συγκυρήματος πόλιν κτίσας Νώρικον προσηγόρευσεν, ὡς ἂν εἴποι τις ἄσκον [...].

Niektórzy zaś opowiadają, że Frygowie w swoim języku nazywają bukłak *nōrikon*, i że kiedy Marsjasz, sławny muzyk, został obdarty ze skóry przez Apollona, wiszący worek [z jego skóry]²⁶ z biegiem czasu zsunął się w dół i wpadł do Źródła Midasa. Samo źródło otrzymało nową nazwę Marsjasz, worek zaś niesiony przez rzekę przyplął do rybaka i Pizystrat z Lacedemonu zgodnie z wyrocznią zbudował miasto i nazwał je od tego zdarzenia *Nōrikon*, można by rzec „bukłakiem”.

Niezależną wiadomość przekazał Hesychios, leksykograf z Aleksandrii (VI wiek n.e.), który podał glosę *ναρκίων· ἄσκον* (bez desygnacji etnicznej wzmiankowanej

²⁴ Ps.-Plut. *De fluv.* 10, 2, s.v. Μαρσύας, s. 156–158 Calderón Dorda i in. Marsjasz jest antyczną nazwą dzisiejszej rzeki *Dinar Su*, zob. J. Tischler, *Kleinasiatische Hydronymie. Semantische und morphologische Analyse der griechischen Gewässernamen*, Dr. L. Reichert Verlag, Wiesbaden 1977, s. 96, s.v. Marsyas.

²⁵ Eustath. *Comm. in Dion. Per.* 121 = *GGM* II 724.

²⁶ Por. Hdt VII 26 (zmieniony przekład Seweryna Hammera): „na rynku w Kelajnaj [...] wisi też worek ze skóry Sylena Marsjasza, o którym u Frygów głosi podanie, że go Apollo odarł ze skóry i tu ją zawiesił”.

glosy)²⁷. Choć glosa Hesychiosa różni się od glosy Ps.-Plutarcha i Eustatiosa (fryg. *vóρικον* vel *vóρικον*) co do wokalizmu rdzennego (/a/ vs. /o/) i kolejności dźwięków (/ki/ vs. /ik/), to jednak tak bliska forma, jak i identyczne znaczenie (gr. *ἄσκός* ‘worek skórzany, bukłak’) potwierdzają historyczną wiarygodność glosy. Nic zatem dziwnego, że badacze zajmujący się pozostałościami języka frygijskiego skrzętnie wyróżniają głosę *vóρικον* vel *vóρικον* wśród słów frygijskich²⁸.

Roberto Gusmani utrzymuje, że z glosą frygijską *vóρικον* vel *vóρικον* (= *ἄσκός*) „è senz’altro in rapporto il *vapκίον* (= *ἄσκόv*) di Esichio, forse anch’essa parola frigia: presenterebbe una vocale svarabhaktica in prossimità di liquida. Manca una probabile etimologia”²⁹. Otto Haas przypuszcza, że frygijska nazwa ‘worek skórzany, bukłak’ pozostaje w etymologicznym związku z nazwą zwierzęcia futerkowego, którego skórę wykorzystywano do wyrobu bukłaków³⁰, por. pol. *norka* f. ‘gat. zwierzęcia, zamieszkującego leśne bagniska, brzegi rzek i jezior, *Mustela lutreola* L.’ vs. *norki* f. pl. ‘skórka, futro z norek’ (< psł. **norka*, por. ros. *нóрка* f. ‘nutria, *Mustela lutreola* L.’, ukr. *нірка* f., czes. *norek* m. ‘id.’, ros. dial. *норóк* m. ‘łasica, *Mustela nivalis* L.’). Nazwa ta jest poświadczona w językach słowiańskich także z przyrostkami **-iko-* (skąd słów. **-ьсѣ*) oraz **-ikā* (skąd słów. **-ica*), por. stczes. *nořec* m. ‘wydra’ lub ‘nutria’, górnołuż. *nórc* ‘nutria’ < psł. **norьсь* m. ‘zwierzę z rodziny łasicowych’ (ze źródła łuzycyckiego niem. *Nerz*, *Nörz* m. ‘nutria’); ukr. *ноpiця* f. ‘nutria’, ros. dial. *ноpiця* ‘ts.’ (< psł. **norica* f. ‘nutria’); stprus. *naricie* (EV 664) ‘tchórz’. Etymologia nazw słowiańskich pozostaje niejasna. Mogą być one derywatami pochodnymi od apelatywu słów. **nora* ‘podziemna kryjówka zwierzęcia, jama, dziura’, utworzonymi przy udziale rozmaitych przyrostków, albo też niezależnymi tworamipowstałymi od czasownika **noriti* ‘nurzać się (w wodzie)’, wreszcie zapożyczeniami z jakiegoś języka ugrofińskiego (por. fiń. *nirkka* ‘łasica’, est. *nirk* ‘id.’).

Inną etymologię zaproponował Franco Crevatin, który nawiązał nazwy frygijskie (*vóρικον* vel *vóρικον*) i głosę Hesychiosa (*vapκίον*) do apelatywów semickich (poświadczonych już w drugim tysiącleciu p.n.e.): asyr. *naruqqu(m)*, babil. *nuruqqum* ‘bukłak, skórzane naczynie na wodę lub wino; worek, sakwa’³¹. Przy takiej interpretacji wyraz frygijski byłby dawnym zapożyczeniem z jakiegoś źródła orientального (zapewne semickiego).

Władimir Nieroznak odrzuca etymologię Haasa, opierając się na zgoła niepewnej przesłance, że słowiańskie nazwy dla ‘norki’ są pożyczkami ugrofińskimi, a przy-

²⁷ Hesych. v 87.

²⁸ R. Gusmani, *Studi frigi*, Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, Milano 1959, s. 866; W. P. Nieroznak, *Paleobalkanskije jazyki*, Nauka, Moskwa 1978, s. 151.

²⁹ Gusmani, op. cit., s. 866.

³⁰ O. Haas, *Die phrygische Sprachdenkmäler*, Académie bulgare des sciences, Sofia 1966, s. 154–155. Warto zauważyć, że bukłaki na wino sporządzano z koziej skóry (zob. np. Hom. *Il.* III 245–247).

³¹ F. Crevatin, *Note frigi, I. norikon ‘otre’*, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 86, 1972, z. 2, s. 178–189.

chyła się do objaśnienia Crevatina, które uznaje za przekonujące tak z fonetycznego, jak i semantycznego punktu widzenia³².

Konkludując, wiarygodność glosy frygijskiej, przytoczonej przez Euemeridasa z Knidos i przekazanej przez Pseudo-Plutarcha, potwierdzają inne źródła literackie (Eustatios, Hesychios) i onomastyczne (frygijskie miasto Norikon), a nadto dane leksykalne zachowane w językach semickich: asyr. *naruqqum*(m), babil. *nuruqqum*.

4–5. Fryg. *wallēn* ‘król’, *Wallēnajon oros* ‘Królewska Góra’.

Atestacja:

Παράκειται δὲ αὐτῷ ὄρος Βαλληναῖον καλούμενον, ὅπερ ἐστὶν μεθερμηνεύμενον βασιλικόν, τὴν προσηγορίαν ἔχον ἀπὸ Βαλληναίου τοῦ Γανυμήδους καὶ Μηδησιγίστης παιδός. οὗτος γάρ, τὸν γεννήσαντα θεασάμενος ἀποτηκόμενον, τοῖς ἐγχωρίοις * καὶ Βαλληναῖον ἐορτὴν κατέδειξε μέχρι νῦν καλούμενον.

Γεννᾶται δ' ἐν αὐτῷ λίθος καλούμενος ἀστήρ. οὗτος εἶθ' ἐν νυκτὶ βαθείας πυρὸς δίκην λάμπει, τοῦ φθινοπώρου τὴν ἀρχὴν λαμβάνοντος· προσαγορεύεται δὲ τῇ διαλέκτῳ τῶν ἐγχωρίων βαλλήν· ὅπερ μεθερμηνεύμενον ἐστὶ βασιλεύς· καθὼς ἰστορεῖ Ἑρμησιάνναξ Κύπριος ἐν β' Φρυγιακῶν³³.

W pobliżu rzeki [Sagaris] znajduje się góra zwana Ballenajon, co w tłumaczeniu oznacza „Górę Królewską”, a miano swe bierze od Ballenajosa, syna Ganimesda i Medesigisty. Ten bowiem zobaczywszy, że ojciec powoli umiera, mieszkającym tam ludziom [tu w tekście występuje nieduża luka] i nauczył ich obchodzić święto, które do dziś nazywa się Ballenajon.

Tworzy się w niej [tj. w rzece Sagaris – EK] kamień zwany „gwiazdą”. Ten na początku jesieni ma zwyczaj głęboką nocą świecić niczym ogniem. Nazywa się on w mowie krajowców βαλλήν, co w tłumaczeniu oznacza „król”, jak opowiada Hermesjanaks z Cypru w drugiej księdze *Phrygiaka* (*Opowieści frygijskich*).

W cytowanym ustępie zawarte są dwie pokrewne glosy frygijskie: 1. apelatyw fryg. βαλλήν odpowiadający wyrazowi gr. βασιλεύς ‘król’; 2. oronim fryg. (ὄρος) Βαλληναῖον przetłumaczony na język grecki jako (ὄρος) βασιλικόν ‘(góra) królewska’³⁴. Forma przymiotnika, utrwalona w oronimie, jest wtórna w stosunku do frygijskiej nazwy króla βαλλήν, która posłużyła do określenia pewnego rodzaju kamienia znajdującego w rzece Sagaris.

Termin frygijski βαλλήν lub βαλήν m. ‘król’ ma bogatą atestację w kilkunastu innych źródłach antycznych, począwszy od wielkich tragików greckich (Ajschylosa

³² Nieroznak, op. cit., s. 151.

³³ Ps.-Plut., *De fluv.* 12, 3–4, s.v. Σάγαρις, s. 164 Calderón Dorda i in. Wspomniana przez Plutarcha rzeka Sagaris (u Homera Sangarios) identyfikowana jest z dzisiejszym ciekim *Sakarya*, zob. Tischler, op. cit., s. 128, s.v. Sagaris.

³⁴ Frygijskie słowa βαλλήν (= gr. βασιλεύς ‘król’) i βαλληναῖον (= gr. βασιλικόν ‘królewski’), wspomina *Diccionario griego-español*, oprac. F. R. Adrados, t. III, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid 1991, s.vv.

i Sofoklesa), a skończywszy na Eustatiosie, biskupie Tesaloniki z XII wieku, autorze komentarzy do dzieł Homera:

1. Aesch. *Pers.* 657–658:

βαλλήν, ἀρχαῖος
 βαλλήν, ἴθι, ἰκοῦ.

O, dawny nasz panie, przyjdź!
 Zjaw się, włodarzu, zjaw³⁵.

2. *Sch. in Aesch. Pers.* 660 (*scholia vetera* z kodeksu medycejskiego):

βαλλήνα τὸν βασιλέα. Εὐφορίων δὲ Θουρίων φησὶ τὴν διάλεκτον. – βαλλήν· βασιλεὺς κατὰ Θουρίου.

βαλλήν oznacza króla. Euforion mówi, że to w dialekcie Turiów. – βαλλήν, król u mieszkańców Turiów.

2a. *Sch. in Aesch. Pers.* 657 (*scholia vetera*):

βαλήν] βαλήνα τὸν βασιλέα. Εὐφορίων δὲ Θουρίων φησὶ τὴν διάλεκτον. βαλήν] βασιλεὺς κατὰ Θουρίου.

βαλήν: βαλήν oznacza króla. Euforion mówi, że to w dialekcie Turiów. – βαλήν, król u mieszkańców Turiów.

2b. *Sch. in Aesch. Pers.* 657b (*scholia vetera* według Trikliniosa), v. 657b:

βαλήν] „ὃ βασιλεῦ” κατὰ Θουρίων γλῶσσαν, ὡς φησιν Εὐφορίων.

βαλήν znaczy „o królu!” w języku Turiów, jak powiada Euforion.

3. *Sch. in Aesch. Pers.* 660 (*scholia recentiora*):

βαλλήν βαρβαρικῶς ὁ βασιλεὺς λέγεται. Εὐφορίων δὲ φησὶ Θουρίων εἶναι τὴν διάλεκτον. φησὶν οὖν ὃ ἀρχαῖε βασιλεῦ, ἰκοῦ.

Król po barbarzyńsku nazywa się βαλλήν. Euforion zaś mówi, że to jest w dialekcie Turiów. Mówi zatem [scil. Ajschylos]: „O dawny królu, przybądź!”.

3a. *Sch. in Aesch. Pers.* 657 (*scholia recentiora*):

Cod. A: βαλήν ἀρχαῖος] βαλήν ὁ βασιλεὺς λέγεται. Εὐφορίων δὲ φησὶ Θουρίων εἶναι τὴν διάλεκτον. φησὶν οὖν, ὃ ἀρχαῖε βασιλεῦ, ἰκοῦ καὶ παραγενοῦ.

Cod. B: βαλήν] βασιλεὺς κατὰ Θουρίων γλῶσσαν, ὡς φησὶ Εὐφορίων.

³⁵ Przeł. Stefan Srebrny.

βαλῆν ἀρχαῖος: król jest nazywany βαλῆν. Euforion twierdzi, że wyraz ten pochodzi z dialektu Turiów. Mówi więc [scil. Ajschylos] „O dawny królu, przybądź i zjaw się” (cod. A.). βαλῆν – król w dialekcie Turiów, jak mówi Euforion (cod. B).

4. Eustath. *Comm. ad Il.*, vol. I, p. 602:

Αἰσχύλος δὲ ὀβρίκαλά φησι τοὺς λεοντιδεῖς καὶ βαλῆνα τὸν βασιλέα ἐν τῷ „βαλῆν, ἀρχαῖος βαλῆν”. γλώσσης δὲ τοῦτο, ἐξ οὗ καὶ ὄρος Βαλιναῖον [sic!], ὃ ἐστὶ βασιλικὸν παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν τῷ Περὶ ποταμῶν.

Ajschylos nazywa lwiątko ὀβρίκαλα³⁶, a króla βαλῆν w zwrocie „królu, dawny królu”. Z dialektu pochodzi to słowo, od którego i góra Ballenajon, tzn. królewska, u Plutarcha w dziele *O rzekach*.

4a. Eustath. *Comm. ad Il.*, vol. II, p. 189:

λέγει δὲ καὶ Αἰσχύλος ἐθνικώτερον καὶ οὐ κατὰ Ἀττικούς, βαλῆνα τὸν βασιλέα ἐν τῷ βαλῆν, ἀρχαῖος βαλῆν. ὅθεν καὶ βαληνιαῖον [sic!] ὄρος παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν τῷ Περὶ ποταμῶν ἀντὶ τοῦ βασιλικόν.

Ajschylos mówi zaś gwarowo i nie po attycku, nazywając króla βαλῆν w zwrocie „królu, dawny królu”. Skąd i góra Ballenajon u Plutarcha w dziele *O rzekach* zamiast Góra Królewska.

5. Soph. *Pastores*, fr. 515 Radt (zob. pkt 6):

ἰὼ βαλλῆν.

[Chór pasterzy] O królu!

6. Sext. Emp. *Math.* I 313:

οἱ παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ ποιμένες „ἰὼ βαλλῆν” λέγοντες „ἰὼ βασιλεῦ” λέγουσι Φρυγιστί.

Pasterze u Sofoklesa mówiąc ἰὼ βαλλῆν mówią „o królu!” po frygijsku.

7. Soph., fr. 472 Radt (Hesych. β 154):

βαλῆν· βασιλεῦς. Φρυγιστί.

βαλῆν – król, po frygijsku.

8. Herodian. *De pros. cath.* III 1, p. 15:

Τὰ εἰς λην λήγοντα ὀξύνεται βαλλῆν οὕτως ὁ βασιλεῦς, Τελλῆν, Ὠλήν, σωλήν, κωλήν, στελήν. σεσημειῶται τὸ Ἑλλην βαρυνόμενον. Τὰ εἰς ἡν ἀπλᾶ ἔχοντα δεδιπλασιασμένον σύμφωνον ὀξύνεται ἐσσήν, ὀσσήν, Τελλῆν, βαλλῆν πλὴν τοῦ Ἑλλην καὶ ὁ ἥρωσ καὶ τὸ ἔθνος. τὸ δὲ ἄρρην Ἄττικῶς ἀπὸ τοῦ ἄρσην γέγονε.

³⁶ Por. Aesch. *Ag.* 143.

Słowa kończące się na -λην mają akcent oksytoniczny: βαλλήν czyli król, Τελλήν, Ὠλήν, σωλήν, κωλήν, στελήν. Wyraz Ἑλλην odróżnia się jako barytoniczny. Słowa proste na -ην, mające podwojoną spółgłoskę, są oksytoniczne: ἑσσήν, ὄσσην, Τελλήν, βαλλήν, prócz nazwy Ἑλλην określającej i herosa, i lud. Wyraz zaś brzmiały po attycku ἄρρην pochodzi z formy ἄρσην.

8a. Herodian. *De dict. sing.* III 2, p. 923:

Δοθίην. οὐδὲν εἰς ἣν λῆγον ὄνομα ὀξύνόμενον καθαρεύει κατὰ χρῆσιν Ἑλλήνων, ἀλλ' αἰεὶ πρὸ τοῦ ἡ σύμφωνον ἔχει ἢ σύμφωνα· οἶον σωλήν, λειχήν, κηφήν, αὐχήν, Πειρήν καθ' Ἡσίοδον πατήρ Ἴουδς, Αἰζήν Ταντάλου παῖς. στελήν (?), σειρήν, βαλλήν, οὕτως ὁ βασιλεύς, ἑσσήν ὁ οἰκιστής, „Μυρμιδόνων ἑσσηνα” Καλλιμάχος, πυθμῆν, λιμῆν, ἀτμῆν, καμασῆν (ἰχθύς τις λέγεται), Ἀραφήν εἷς τῶν ἑκατὸν ἡρώων, ἡλακατήν, καὶ τοῦτο ὄνομα ἰχθύος κητώδους, ἀλλὰ καὶ τὸ κύριον. δῆλον ὅτι σημειώδης ὁ δοθίην παρ' Ἀττικοῖς λεγόμενος καὶ μὴ ἔχων πρὸ τοῦ ἡ σύμφωνον.

Dothiēn. W żadnym rzeczowniku o akcencie oksytonicznym zakończenie -ēn w praktyce językowej Greków nie występuje po samogłosce, ale zawsze przed samogłoską η jest spółgłoska lub spółgłoski, jak w wyrazach σωλήν, λειχήν, κηφήν, αὐχήν, Πειρήν – ojciec Io według Hezjoda³⁷, Αἰζήν – syn Tantalą; στελήν (?), σειρήν, βαλλήν – tak bywa nazywany król, ἑσσην – osadnik (Kallimach mówi o „osadniku Myrmidonów”³⁸), πυθμῆν, λιμῆν, ἀτμῆν, καμασῆν – jakaś ryba tak się nazywa, Ἀραφήν – jeden ze stu herosów³⁹, ἡλακατήν – to nazwa ogromnej ryby, ale i nazwa własna. Widać, że godny uwagi jest wyraz δοθίην używany w dialekcie attyckim i niemający spółgłoski przed samogłoską η.

Roberto Gusmani nie ma wątpliwości, że wyraz βαλλήν ‘król’ jest frygijskiego pochodzenia, gdyż proveniencję małoazjatycką potwierdza w całej rozciągłości omawiany tu ustęp Pseudo-Plutarcha, wskazujący na górę Ballenajon w dorzeczu rzeki Sagaris⁴⁰.

Nieroznak waha się, czy rozpatrywane słowo jest frygijskie, czy sykulskie⁴¹. Stwierdza jedynie, że słowo βαλλήν, które przeniknęło do greki nie później niż w piątym stuleciu p.n.e., nie ma wiarygodnej etymologii. Zauważa ponadto, że użyta przez Ajschylosa forma wołacza identyczna z mianownikiem (βαλλήν, ἀρχαῖος βαλλήν) może mieć znaczenie dla rekonstrukcji frygijskiego wokatiwu.

Frygijski apelatyw βαλλήν (czytaj: wallén) ‘król’ reprezentuje archetyp ie. *wald(h)ēn m. ‘król, władca, osoba panująca’, utworzony od rdzenia ie. *wal- / wald(h)- ‘rządzić, władać, kierować’⁴², por. goc. *valdan* ‘panować’, stisl. *valda*, scs. *vladq*, *vlasti* ‘rządzić’, lit. *vėldu*, *vėldėti* ‘posiadać, rządzić, brać w posiadanie, brać w spadku, dziedziczyć’. Najbliższą formą jest zapewne psł. *voldy-ka m.

³⁷ Hes., fr. 124 Merkelbach-West.

³⁸ Call. *Aet.*, fr. 178, 23 Pf.

³⁹ Nie jest jasne, o jaką grupę herosów tu chodzi.

⁴⁰ Gusmani, op. cit., s. 853. Badacz włoski cytuje kilka dawnych etymologii wyrazu fryg. βαλ(λ)ήν (s. 854), ale nie akceptuje żadnej z dotychczas proponowanych.

⁴¹ Nieroznak, op. cit., s. 139: „Фригийское или сикальское слово?”.

⁴² Pokorny, op. cit., s.v. *ual-*, *ual-d(h)-* ‘stark sein’; *Lexikon der indogermanischen Verben*, oprac. H. Rix, wyd. II, Dr. L. Reichert Verlag, Wiesbaden 2001, s.v. *uelH-¹ ‘stark sein, Gewalt haben’.

‘władca’, które reprezentuje jakąś innowacyjną formację w stosunku do dawniejszego archetypu *voldy (wywodzącą się z ie. *waldhōn, osnowa zakończona na *-ōn/-en-*)⁴³. Rdzeń anatolijski **huald-* (= ie. **waldh-*) jest poświadczony w języku lidyjskim: *κοαλδδεῖν* Λυδοὶ τὸν βασιλέα Hesychios: „*κοαλδδεῖν* – Lidowie króla [tak nazywają]”⁴⁴. Pierwotna osnowa na *-en-* jest możliwa do przyjęcia także w przypadku lidyjskiej nazwy króla.

Termin pokrewny frygijskiej nazwie króla pojawia się także w językach tocharskich: toch. A *wäl* (obl. *lānt*), toch. B *walo* (obl. *lānte*) ‘król’ (< pratoch. **wälā-nt-*). Nazwy te wydają się reprezentować pierwotne formy imiesłowowe derywowane za pomocą przyrostka **-nt-* od rdzenia ie. **waldh-* ‘rządzić, władać, kierować’ lub ie. **wal-* ‘być silnym’ (por. łac. *valeo* ‘być silnym, potężnym; mieć siłę, przewagę; dominować, górować, przeważać, zwyciężać; być ważnym’, stąd wtórnie ‘być zdrowym, mieć się dobrze’, a także ‘być zdolnym, zdołać, potrafić’, *val(ī)du*s adi. ‘mocny, silny, żwawy, zdrowy’).

6. Scyto-sarm. *Wriksawa* „Baranie Czoło”.

Atestacja:

Παράκειται δὲ αὐτῷ ὄρος, τῆ διαλέκτῳ τῶν ἐνοικούντων προσαγορευόμενον Βριξάβα, ὅπερ μεθερμηνευόμενον Κριοῦ μέτωπον: ὀνομάσθη δὲ διὰ τοιαύτην αἰτίαν. Φρίξος ἀποβαλὼν παρὰ τὸν Εὐξείνιον πόντον Ἑλληὴν τὴν ἀδελφὴν καὶ διὰ τὰ δίκαια τῆς φύσεως συγκεχυμένος ἐν ταῖς ἀκρωρείαις λόφου τινὸς κατέλυσεν. βαρβάρων δὲ τινῶν θεασαμένον αὐτὸν καὶ μεθ’ ὄπλων ἀναβαινόντων ὁ χρυσόμαλλος κριὸς προκύνῃσας καὶ ἰδὼν τὸ πλῆθος τῶν ἐπερχομένων ἀνθρωπίνῃ φωνῇ χρησάμενος διεγείρει τὸν Φρίξον ἀναπαυόμενον καὶ ἀναλαβὼν τὸν προειρημένον μέγχι Κόλχων εἰσήνεγκεν. ὁ δὲ λόφος ἀπὸ τοῦ συγκυρήματος Κριοῦ μέτωπον προσηγορευεῖται⁴⁵.

W pobliżu niej [tj. rzeki Don – EK] wznosi się góra nazywana w języku tamtejszych mieszkańców Briksaba (*Wriksawa*), co tłumaczy się jako „Czoło Barana” (Κριοῦ μέτωπον). Została tak nazwana z takiej oto przyczyny. Friksos po tym, jak stracił nad Morzem Euksyńskim (Czarnym) siostrę Hellę, targany wyrzutami sumienia spoczął na wierzchołku jakiegoś wzniesienia. Gdy barbarzyńcy go dostrzegli i zaopatrzeni w broń zaczęli wspinać się pod górę, baran o złotym runie wysunąwszy głowę ujrzał tłum napastników i odezawszy się ludzkim głosem zbudził śpiącego Friksosa i posadziwszy go na sobie zaniósł aż do Kolchów. Góra od tego zdarzenia została nazwana Czołem Barana.

Kolejna, szósta glosa dotyczy języka scytyjskiego lub sarmackiego (scyt.-sarm. Βριξάβα = gr. Κριοῦ μέτωπον ‘czoło barana’⁴⁶). Tereny przyczarnomorskie były

⁴³ Por. pol. *kamyk* ‘mały kamień’ < psł. *kamy-kъ < psł. *kamy (gen. sg. *kamene) m. ‘kamień’ < ie. *akmōn (gen. sg. *akmen-es) ‘kamień’.

⁴⁴ Hesych. κ 3169.

⁴⁵ Ps.-Plut. *De fluv.* 14, 4, s.v. Τάνας, s. 168–170 Calderón Dorda i in.

⁴⁶ Przyładek zwany „Baranie Czoło” (gr. Κριοῦ μέτωπον) znajdował się na Krymie, por. *Periplus Skylaksa z Karyandy*, przeł. K. Głombowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2005, s. 69. Lokalizacja przyładeka nie jest pewna. Badacze przyjmują trzy możliwe iden-

zasiedlone w starożytności przez ludność irańską, zwłaszcza przez Scytów i Sarmatów. Nazwa góry Βριξάβα, wznoszącej się nad brzegiem rzeki Tanais (ob. Donu)⁴⁷, wygląda na irańską formację złożoną, której pierwszy człon *wrik- (gr. Βριξ-) reprezentuje alańską (osetyńską) nazwę barana, por. oset. *wær* ‘młody baran, jagnię’ (< irań. **wəran-*), oset. (dialekt iroński) *wærykk*, (dialekt digorski) *wærikkæ* ‘baranek, jagnię (mające 6 miesięcy)’⁴⁸. Zdaniem Wsiewołoda Millera i Maksa Vasmera, przykład „baranie czoło” byłby w danym przypadku niedokładny, jeśli zaakceptujemy hipotezę, że oronim Βριξάβα oddaje osetyńską formę *wærik-siwæ* (dosł. ‘barani róg’), por. osetyńskie (dialekt digorski) *siwæ*, (dialekt iroński) *sy*, *syk’a* ‘róg’, awest. *srū-*, *srva-* ‘róg’, pahlawi *srūw*, *srūk*, ruszańskie *šaw*, sangliczi *šōw* ‘ts.’⁴⁹.

Oba człony osetyńskiego złożenia *wærik-siwæ* (utrwalonego w oronimie Βριξάβα [Wrikšawa]) mają charakter indoeuropejski. Irańska nazwa barana (**wəran-*, demin. **warika-* ‘baranek, jagnię’) ma odpowiedniki w innych językach indoeuropejskich, por. stind. *urana-* ‘baranek, jagnię’, orm. *garn* ‘jagnię’, gr. ἄρην (gen. sg. ἄρνός), gr. kret. (z Gortyny) Φαρίν m. lub f. ‘jagnię, owca, baran’ (< ie. *wrH₂én, gen. sg. *wreH₂nós*). Także irańska nazwa rogu pochodzi od rdzenia ie. **ker-* ‘głowa’ i stoi w bliskim pokrewieństwie z gr. κέρας ‘róg’ (także ‘szczyt, wierzchołek’), stind. *šrngam*, a także z łac. *cornu* ‘róg’, stirl. *corn*, niem. *Horn* (< ie. **k₁rn-u-*).

Ponieważ iraniści akceptują wiarygodność glosy Pseudo-Plutarcha, należy uznać informację zawartą w dziele *De fluviis* za w pełni miarodajną, przy uwzględnieniu zastrzeżeń Millera i Vasmera.

7. Orm. (?) *Sollaks* ‘(rzeka) płynąca w dół’.

Atestacja:

Τίγρις ποταμός ἐστὶ τῆς Ἀρμενίας, τὸν ῥοῦν καταφέρων εἰς τε τὸν Ἀράξην καὶ τὴν Ἀρσακίδα λίμνην· ἐκαλεῖτο δὲ τὸ πρότερον Σόλλαξ, ὅπερ μεθερμηνευόμενόν ἐστι κατοφερής⁵⁰.

Tygrys jest rzeką w Armenii, zwracającą swój nurt do rzeki Arakses i jeziora Arsakis. Zwała się ona wcześniej Sollaks, co w tłumaczeniu znaczy „płynąca w dół” (κατοφερής).

tyfikacje: (1) przylądek Sarycz, (2) przylądek Aj-Todor, (3) przylądek Ajudah, zob. M. W. Agbunow, *Antycznazja locija Czernogo moria*, Nauka, Moskwa 1987, s. 113–114.

⁴⁷ Por. Adrados, op. cit., t. IV, s.v. Βριξάβα: „supuesta montaña próxima al río Tanais (Don)”. Adrados odsyła do tego ustępu Pseudo-Plutarcha.

⁴⁸ W. I. Abajew, *Istoriko-etimologičeskij slovar’ osetinskogo jazyka*, t. IV (u–z), Nauka, Leningrad 1989, s.vv. *wær* i *wærykk* / *wærikkæ*. Warto podkreślić, że słowiańska nazwa barana (por. pol. *baran*, strus. *boranъ*, ros. *barán*, ukr. *barán*, czes. *beran*) jest prawdopodobnym zapożyczeniem z jakiegoś wschodniego (zapewne irańskiego) źródła, zob. J. Rejzek, *Český etymologický slovník*, Leda, Praha 2001, s.v. *beran*.

⁴⁹ Abajew, op. cit., t. III (s–t’), Leningrad 1979, s.v. *sy* / *siwæ*.

⁵⁰ Ps.-Plut. *De fluv.* 24, 1, s.v. Τίγρις = s. 204 Calderón Dorda i in.

Kolejna glosa pochodzi z terenu Mezopotamii lub Armenii (σόλλαξ = gr. κατοφερής ‘zwisający, stromy; ciężący ku dołowi, ciężki’⁵¹, tu może w sensie ‘nie-siony w dół; stromo spadający w dół’). Rzeka Tygrys płynęła z Armenii⁵² przez całą Mezopotamię i wpadała wraz z Eufratem do Zatoki Perskiej. Tereny, przez które przepływała rzeka, były w dobie antycznej zamieszkałe przez liczne ludy. Nie wiadomo, jakiemu etnosowi należy przypisać wspomnianą przez Pseudo-Plutarcha glosę. Jeśli przyjmie się ormiańską genezę glosy, to można by interesujący nas hydronim dość przekonująco łączyć z kilkoma apelatywami ormiańskimi odnoszącymi się do terminologii wodnej: *šał* ‘rosa, wilgoć / роса, сырость’, *šaleł* lub *šalaxel* ‘moczyć, roztajać, brudzić, plamić / мочить, растворять, мараť, пачкать’, *šalax* ‘roztwór, il, szlam, brud / раствор, ил, тина, грязь’, a także *šotik* ‘ślina, płwocina / слюна, плева’⁵³. Ponieważ geneza tych ormiańskich form jest nieznana, nie wiadomo, czy można z nimi łączyć glosę σόλλαξ. Trudno także stwierdzić, czy podana forma *Sollaks* jest faktyczną nazwą rzeki (co zakładają edytorzy⁵⁴) i czy sens tej nazwy podany przez Pseudo-Plutarcha został właściwie oddany.

Anonimowy autor dzieła *De fluviis* podaje ponadto cztery lokalne fitonimy z ich greckimi tłumaczeniami lub odpowiednikami⁵⁵. Nie zawsze wiemy, do jakiego etnosu należy odnieść każdy z tych fitonimów ani o jaką konkretną roślinę chodzi. W chwili obecnej żadna z tych czterech nazw roślinnych nie może być zweryfikowana ani w sensie pozytywnym, ani negatywnym. Sygnalizuję tu tylko problem, do którego zamierzam powrócić przy innej okazji.

KONKLUZJE

Analiza wybranych glos obcojęzycznych, przytoczonych w pracy Pseudo-Plutarcha *De fluviis*, pokazuje, że anonimowy autor potrafił oddać poprawnie znaczenie niegreckich nazw własnych i apelatywów. Galijska glosa *dūnon* ‘miejsce wyniosłe’ (δοῦνον δὲ τόπον ἐξέχοντα) jest pozytywnie weryfikowana na bazie trzech niezależnych przesłanek (1. późniejsze glosy średniowieczne, 2. dane onomastyczne, 3. zachowana leksyka języków celtyckich). Także druga glosa galijska *lūgos* ‘kruk’ (λοῦγον γὰρ τῆ σφῶν διαλέκτω τὸν κόρακα καλοῦσι) wydaje się akceptowalna, gdyż można ją powiązać z celtyckim przymiotnikiem określającym kolor czarny

⁵¹ *Słownik grecko-polski*, t. II, oprac. Z. Abramowiczówna, PWN, Warszawa 1960, s.v. κατοφερής.

⁵² Ormiańska nazwa rzeki Tygrys brzmi *Dklat*, co jest zapożyczeniem z akadyjskiego *Diqlat*, *Idiqlat* lub syryjskiego *Deqlat*, zob. Tischler, op. cit., s.v. Tigris.

⁵³ Zob. G. B. Dżaukjan, *Oczerki po istorii dopis' miennoego pierioda armjanskogo jazyka*, Izdatielstwo Akadiemii Nauk Armjanskoi SSR, Jeriewan 1967, s. 201.

⁵⁴ Zob. wydanie Calderóna Dordy i in. (zob. wyżej, przyp. 1), s. 259, przyp. 129.

⁵⁵ Są to następujące glosy: scyt. lub sarm. (?) ἀλίνδα = gr. βηρωσοῦ ἔλαιον (Ps.-Plut. *De fluv.* 14, 2, s.v. Τάναις); scyt. lub sarm. (?) φρίξα = gr. μισοπόνηρος (ibid., 5); asyr. (?) ἄξαλλα = gr. θερμόν (ibid., 20, 3, s.v. Εὐφράτης); arm. (?) ἀράξα = gr. μισοπάρθενος (ibid., 23, 2, s.v. Ἀράξης).

(por. wal. *llwg* ‘czarno-żółty’, *llug* ‘czarny’, stirl. *loch* adi. ‘czarny’ < celt. *lukos). Glosa frygijska *nōrikon* ‘worek skórzany, bukłak’ (ὠρίκων δὲ οἱ Φρύγες τῆ σφῶν διαλέκτῳ τὸν ἄσκὸν καλοῦσιν) jest potwierdzona przez glosy późniejszych autorów (Hesychios, Eustatios), onomastykę i etymologię. Dwie kolejne glosy βαλλίην ‘król’ oraz Βαλληναίων ‘królewska [góra]’ należy uznać za wyrazy zaczerpnięte z języka frygijskiego. Pierwszy wyraz pojawia się w literaturze greckiej począwszy od epoki klasycznej (Ajschylos, Sofokles) i jego znaczenie jest bezsporne. Sens drugiej glosy jest analogiczny i niewątpliwy. Etymologia tych wyrazów frygijskich została ustalona bez żadnych wątpliwości (por. ie. **waldh-* ‘rządzić, władać, kierować’, **wal-* ‘być silnym’). Zatem trzy glosy frygijskie podane w dziele *De fluviis* są całkowicie poprawne. Dwie pozostałe glosy, omówione w niniejszym opracowaniu, odnoszą się do scyto-sarmackiej nazwy góry Βριξάβα i do wariantowej (zapewne ormiańskiej) nazwy rzeki Tygrys. Iraniści akceptują scyto-sarmackie pochodzenie nazwy Βριξάβα, która daje się wytłumaczyć w języku osetyńskim jako ‘barani róg’. Zatem i tłumaczenie greckie ‘baranie czoło’, podane w dziele *De fluviis* (Βριξάβα, ὅπερ μεθερμηνευόμενον Κριοῦ μέτωπον), jest zbliżone do oryginalnego. Nazwa wodna *Sollaks*, tłumaczona jako ‘(rzeka) płynąca w dół’ (Σόλλαξ, ὅπερ μεθερμηνευόμενόν ἐστι κατωφερής) wydaje się mieć możliwe uzasadnienie w leksyce ormiańskiej.

Należy zatem poważnie potraktować Pseudo-Plutarchowe doniesienia i objaśnienia (choć z reguły noszą one znamiona tzw. etymologii ludowej), co, rzecz jasna, nie rozstrzyga zagadnienia źródeł, z których nieznany twórca czerpał informacje o nazwach własnych i pospolitych z terenu Galii, Frygii, Scytii czy Armenii. Niektórzy badacze zakładają, że pisarze antyczni, na których powołuje się autor *De fluviis* (na przykład Klejtofont z Rodos, Euemeridas z Knidos, Hermesjanaks z Cypru, Agaton z Samos, Chrysermos z Koryntu, Agatarchides z Samos⁵⁶), są postaciami fikcyjnymi, a dzieła tych pisarzy i ich tytuły zostały wymyślone. Jednak do tego typu hipotezy badawczej musimy podchodzić z pewną dozą ostrożności. Pokazałam tu, że cytowane nazwy miejscowe i glosy wydają się w pełni realne. Należy zatem te glosy uważać za faktycznie przynależne do mowy galijskiej, frygijskiej i scytyjskiej. Skoro zatem dane językowe, przytoczone przez anonimowego autora *De fluviis*, są poprawne, to i cytowane przezeń dzieła, mimo że niepotwierdzone przez inne starożytne świadectwa literackie, mogą także być traktowane jako niegdyś istniejące, ale później zaginione.

⁵⁶ Por. uwagi krytyczne wypowiedziane pod adresem Agatarchidesa z Samos przez Gościwita Malinowskiego, por. Agatarchides z Knidos, *Dzieje. „O Azji” i „O Europie”. Fragmenty historii powszechnej. „O Morzu Czerwonym”. Traktat historyczny o krajach południa*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył G. Malinowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007, s. 346–350. Na s. 350 badacz stwierdza m.in.: „Pseudo-Plutarch wymyśla swoje fikcyjne źródła, upodabniając je do rzeczywistych autorów i ich dzieł, np. Ktezjaszowi z Knidos przypisuje w *De fluviis* dwa skądinąd nieznanne dzieła Περί ὄρων i Περί ποταμῶν (688 F 73–74). Jacoby pisze, że Agatarchides z Samos w *Parallela* [Plut. *Mor.* 305 e] został wymyślony na wzór Knidyjczyka. Nie sposób się z tym nie zgodzić, powstaje jednak pytanie, czy na wymyślenie powyższych fragmentów mogła mieć wpływ treść dzieł prawdziwego Agatarchidesa”.

ARGUMENTUM

Investigantur voces Gallicae, Phrygiae et Scytho-Sarmaticae in libro Pseudo-Plutarchiano, qui De fluviis inscribitur, occurrentes.